

University of Groningen

Machtgebruik

Emans, Bernardus Johannes Maria

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1988

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Emans, B. J. M. (1988). *Machtgebruik: onderzoek naar empirisch onderscheidbare soorten van machtgebruik*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

SAMENVATTING

Machtgebruik is een verzamelnaam voor de gedragswijzen, waarmee mensen elkaar trachten te beïnvloeden. Het proefschrift is opgebouwd rond een aantal onderzoeken, die alle betrekking hebben op de vraag wat voor soorten machtgebruik er empirisch te onderscheiden zijn.

deel 1 uitgangspunten

Hoofdstuk I. In hoofdstuk I worden definities gegeven en toegelicht van 'macht', 'machtgebruik' en een aantal daarmee samenhangende begrippen.

Hoofdstuk II. Sinds het midden der zestiger jaren wordt er in de sociale psychologie systematisch aandacht besteed aan het verschijnsel machtgebruik. Daarmee ontstond behoefte aan een hanteerbare klassifikatie van soorten machtgebruik. Tot ongeveer 1970 biedt de literatuur een aantal aanzetten hiertoe, die berusten op theoretische, niet-empirische uitgangspunten. In hoofdstuk II wordt hiervan een overzicht gegeven.

Hoofdstuk III. Na 1970 verschijnen er studies, waarin op empirische grondslag gezocht wordt naar onderscheidbare soorten van machtgebruik. Deze worden behandeld in hoofdstuk III.

Hoofdstuk IV. Aansluitend bij hetgeen er zich aftekende in de resultaten van deze studies heeft Veen een vierdeling opgesteld van soorten machtgebruik. Deze vierdeling heeft als uitgangspunt gediend voor het onderzoek, dat in het kader van dit proefschrift is verricht. Zij wordt in hoofdstuk IV besproken en van commentaar voorzien.

Soorten machtgebruik die Veen onderscheidt zijn om te beginnen 'probleemoplossend machtgebruik' en 'confronterend machtgebruik'. Beide worden door hem als 'direct' en 'expliciet' gekarakteriseerd, waarbij de eerste zich onderscheidt van de tweede door zijn 'coöperatieve' en 'rationele' (tegenover 'competitieve' en 'irrationele') karakter.

De twee andere soorten machtgebruik uit Veens vierdeling zijn 'situationele manipulatie' en 'psychologische manipulatie'. Deze twee worden 'indirect' en 'impliciet' genoemd, waarbij wederom de eerste zich van de tweede onderscheidt door het 'coöperatieve' en 'rationele' karakter. Met deze begrips-

omschrijvingen is de vierdeling dus voor te stellen als de resultante van een dubbele tweedeling: coöperatief/rationeel versus competitief/irrationeel, en direct/expliciet versus indirect/impliciet.

Hoofdstuk V. Het onderzoek, beschreven in hoofdstuk III (zie hierboven) is van tweeërlei soort, kortweg aan te duiden als FA (factoranalyse) en MDS (multidimensionele schaling). Beide soorten onderzoek leiden tot gedragsklassificaties. In hoofdstuk V wordt ingegaan op de vraag wat precies de classificatie-criteria zijn, die er in deze twee soorten onderzoek besloten liggen. Samengevat komt dat op het volgende neer.

Het criterium dat in FA besloten ligt, leidt ertoe dat gedragswijzen tot één soort gerekend worden, wanneer ze gezamenlijk plegen voor te komen, of gezamenlijk plegen te ontbreken, op gedragsrepertoires van individuele actoren. In de tekst wordt hiervoor de term 'coïncidentie-criterium' gebruikt. De soorten van gedrag die op grond van dit criterium worden afgebakend, worden aangeduid als 'gedragsstijlen'.

Bij MDS worden gedragswijzen tot één soort gerekend, wanneer ze in de perceptie van de respondenten onderlinge gelijkenis vertonen. Voor dit criterium wordt in de tekst de term 'psychologische equivalentie' gebruikt, terwijl de soorten van gedrag, die op basis van dat criterium worden afgebakend, aangeduid worden als 'perceptuele gedrags-categorieën'.

In hoofdstuk V wordt ook ingegaan op de relatie tussen FA- en MDS-onderzoek. De criteria coïncidentie (FA) en psychologische equivalentie (MDS) verschillen fundamenteel van elkaar. Beredeneerd wordt dat FA en MDS niettemin tot gelijke empirische uitkomsten zullen leiden, ofwel dat gedragsstijlen en perceptuele gedragscategorieën empirisch zullen samenvallen, wanneer althans de MDS-respondenten benaderd worden als actoren op het desbetreffende gedragsdomein (dus als machtgebruikers als dat domein machtgebruik is). De redenering is gebaseerd op een model dat de werking weergeeft van zogenoemde 'subjectieve sociaal-psychologische theorieën'. Dat zijn theorieën die actoren in het dagelijks leven hanteren als achtergrond van de interactieprocessen waarin ze betrokken zijn.

De hoofdvraagstellingen van het onderzoek in dit proefschrift zijn in termen van het voorgaande als volgt te formuleren:

- a. in hoeverre zijn de vier soorten machtgebruik, die Veen onderscheidt, op basis van het coïncidentie-criterium op te vatten als stijlen van machtgebruik? (FA-onderzoek, hoofdstuk VI), en
- b. in hoeverre zijn deze vier soorten op basis van het criterium psychologische equivalentie op te vatten als perceptuele categorieën van machtgebruikers? (MDS-onderzoek, hoofdstuk VII).

stellen als de resultante van een versus competitief/irrationeel, en

in hoofdstuk III (zie hierboven) is als FA (factoranalyse) en MDS onderzoek leiden tot gedragsklassen op de vraag wat precies de klassen soorten onderzoek besloten liggen.

leidt ertoe dat gedragswijzen tot samenlijk plegen voor te komen, gedragsrepertoires van individuele 'coïncidentie-criterium' gebruikt. Dit criterium worden afgebakend,

oort gerekend, wanneer ze in de e gelijkenis vertonen. Voor dit hologische equivalentie' gebruikt, van dat criterium worden afgeba-

gedrags-categorieën'. de relatie tussen FA- en MDS- en psychologische equivalentie . Beredeneerd wordt dat FA en omsten zullen leiden, ofwel dat orieën empirisch zullen samen- en benaderd worden als actoren s machthebruikers als dat domein d op een model dat de werking al-psychologische theorieën'. Dat leven hanteren als achtergrond okken zijn.

in dit proefschrift zijn in ter- muleren:

ruik, die Veen onderscheidt, op vatten als stijlen van machthe-

asis van het criterium psycholo- le categorieën van machthebrui-

empirische test: op v
manipulatie van Veen,
low FA en MDS
machthebruik vs machtpotentie

Een secundaire vraagstelling daarbij is: in hoeverre vallen stijlen van machthebruik samen met perceptuele categorieën van machthebruik?

deel 2 onderzoek

Hoofdstuk VI. Hoofdstuk VI bevat het verslag van een onderzoek dat de eerste van de bovengenoemde vraagstellingen als uitgangspunt heeft: in hoeverre voldoen de vier soorten machthebruik, door Veen aangeduid als 1) probleemoplossend machthebruik, 2) confronterend machthebruik, 3) situationele manipulatie en 4) psychologische manipulatie, aan het coïncidentie-criterium, ofwel in hoeverre zijn zij als stijlen van machthebruik op te vatten?

Van 33 concrete methoden van machthebruik zijn in vijf verschillende steekproeven individuele gebruiksfrequenties bepaald door middel van zelfbeschrijvingen.

Verwerking van deze gegevens vond plaats met behulp van de op factoranalyse gelijkende multi-pele groep methode. Aan de merites van deze methode wordt in de tekst een bespreking gewijd.

De onderzoeksresultaten leidden tot een zekere amendering van Veens vierdeling. Weliswaar tekenden zich, conform Veens model, vier soorten machthebruik af, en weliswaar kwamen deze qua inhoud grotendeels overeen met de vier soorten uit dat model, maar in de wijze waarop ze ten opzichte van elkaar gekarakteriseerd konden worden waren verschillen met dat model gelegen. Dit werd zichtbaar in het patroon van overlappingsen tussen de vier soorten, zoals dat uit de analyse naar voren kwam.

Aan dat patroon kon worden afgelezen dat situationele en psychologische manipulatie niet (als in Veens model) te localiseren waren op de uiteinden van een coöperatie---competitie dimensie, maar veeleer in het neutrale middengebied van zo'n dimensie, tussen coöperatie en competitie in.

Voorts bleek het onderscheid tussen situationele en psychologische manipulatie te berusten op een verschil in zakelijkheid of afstandelijkheid. Daarmee kwam een dimensie 'zakelijk---gevoelsmatig' naar voren die in Veens model nog ontbrak.

Probleemoplossend en confronterend machthebruik konden op die dimensie gelocaliseerd worden tussen zakelijk en gevoelsmatig in. Op de dimensie coöperatie---competitie bleken ze (als bij Veen) een positie op de uiteinden in te nemen.

In de discussie over deze resultaten wordt onder meer aandacht besteed aan het generalisatiebereik ervan.

Hoofdstuk VII. In hoofdstuk VII wordt een drietal samenhangende onderzoeken beschreven. De hoofdvraagstelling daarvan is wederom geënt op Veens

vierdeling van machtsgebruik (voor het overige staat het geheel los van het voorgaande onderzoek). Onderzocht is of de vier onderscheiden soorten van machtsgebruik opgevat kunnen worden als perceptuele categorieën van machtsgebruikers, ofwel of zij ook in de optiek van machtsgebruikers onderscheiden worden. Er is bovendien onderzocht wat de connotaties zijn die machtsgebruikers hebben bij de door hen onderscheiden soorten van machtsgebruik: wat voor hen de saillante kenmerken zijn van die soorten, wat voor condities zij bevorderlijk achten voor de toepassing daarvan, en tot slot wat voor effecten zij verwachten van de toepassing ervan.

Deze punten tezamen maken de zogenoemde subjectieve sociaal psychologische theorie uit, die machtsgebruikers hanteren op het gebied van machtsgebruik.

Van de drie onderzoeken zal het derde hier worden samengevat. De eerste twee hadden voor een deel het karakter van vooronderzoek en hun resultaten voegen niets wezenlijks toe aan de resultaten van het derde.

In dat derde onderzoek ging het allereerst om de bepaling van perceptuele categorieën van machtsgebruik. Hiertoe werd multidimensionale schaling toegepast op gelijkenisoordeelen, die respondenten in de hoedanigheid van machtsgebruikers gegeven hadden aan paren van concrete methoden van machtsgebruik. Bij twee verschillende steekproeven is deze methode toegepast. Eén bestond uit schoolhoofden, één uit militairen. De perceptuele configuratie van methoden van machtsgebruik die daarbij naar voren kwam was nagenoeg identiek in beide steekproeven, en liet een tweedimensionale ruimte zien met daarin vier perceptuele categorieën van machtsgebruik, welke gekenschetst konden worden als 1) coöperatief machtsgebruik, 2) confronterend machtsgebruik, 3) formeel machtsgebruik, en 4) machtsgebruik door middel van inspelen op gevoelens. Deze vier categorieën kwamen qua inhoud grotendeels (maar niet helemaal, vandaar de deels nieuwe labels) overeen met de inhoud van de vier door Veen onderscheiden soorten.

De ligging van deze categorieën in de perceptuele configuratie was te interpreteren door de benoeming van de twee dimensies van die configuratie als 'coöperatief versus competitief' en 'zakelijk versus onzakelijk'. Dit is een aanwijzing dat coöperativiteit, competitiviteit en (on)zakelijkheid in de beleving der respondenten saillante kenmerken zijn van methoden van machtsgebruik.

Dit laatste werd bevestigd door de analyse (middels een zogenaamde property fitting procedure) van kenmerk-scores die de respondenten gegeven hadden aan alle geschaalde methoden van machtsgebruik. Uit deze analyse kwamen duidelijk de twee bovengenoemde dimensies naar voren. Daarbij bleken coöperatief en confronterend machtsgebruik praktisch samen te vallen met de uiteinden 'coöperatief' respectievelijk 'competitief' van de eerstgenoemde dimensie, terwijl zakelijk machtsgebruik en machtsgebruik door middel van inspelen op gevoelens een tussenpositie innamen op die dimensie.

ge staat het geheel los van het vier onderscheiden soorten van conceptuele categorieën van machtsgebruikers onderscheiden connotaties zijn die machtsgebruiksoorten van machtsgebruik: wat de soorten, wat voor condities zij zijn, en tot slot wat voor effecten.

de subjectieve sociaal psychologische op het gebied van machtsgebruik.

er worden samengevat. De eerste vooronderzoek en hun resultaten worden in het derde.

om de bepaling van perceptuele multidimensionale schaling toegevoegd de hoedanigheid van machtsgebruiksmethoden van machtsgebruik. methode toegepast. Eén bestond uit de perceptuele configuratie van methoden kwam was nagenoeg identiek in de ruimte zien met daarin vier methoden gekenschetst konden worden machtsgebruik, 3) formeel middel van inspelen op gevoelens. Het rotendeels (maar niet helemaal, het de inhoud van de vier door

perceptuele configuratie was te onderscheiden dimensies van die configuratie van 'zakelijk versus onzakelijk'. Dit is een onderscheid en (on)zakelijkheid in de methoden zijn van methoden van

analyse (middels een zogenaamde analyse die de respondenten gegeven van machtsgebruik. Uit deze analyse worden dimensies naar voren. Daarbij worden machtsgebruik praktisch samen te vallen met 'competitief' van de eerste machtsgebruik en machtsgebruik door de positie innamen op die dimensie.

Omgekeerd bleken zakelijk machtsgebruik en machtsgebruik door middel van gevoelens gelegen te zijn op de uiteinden 'zakelijk' en 'onzakelijk' van de andere dimensie, terwijl zowel probleemoplossend machtsgebruik als confronterend machtsgebruik het midden daarvan bestreken. (Vergelijk de uitkomsten van het onderzoek in hoofdstuk VI, die volledig corresponderen met het bovenstaande.)

Uit dezelfde analyse bleek bovendien, dat het onderscheid tussen coöperatieve en competitieve methoden van machtsgebruik samenviel met het onderscheid tussen methoden van machtsgebruik die men vaak en graag toepast, en methoden van machtsgebruik die men zelden en ongaarne toepast.

De respondenten hadden ook conditie- en effect-scores gegeven aan de geschaalde methoden van machtsgebruik. Dat zijn scores die aangeven in welke mate men een bepaalde conditie bevorderlijk acht voor de toepassing van een bepaalde methode van machtsgebruik, en scores die aangeven in welke mate men daar een bepaald effect van verwacht. Uit de analyse van deze gegevens kwam onder meer het volgende naar voren:

- Coöperatieve methoden van machtsgebruik worden geassocieerd met optimale effecten, niet alleen wat betreft het succes van invloedspogingen, maar ook wat betreft de sociaal-emotionele gevolgen ervan voor de verstandhouding tussen O en P*. Voor confronterende methoden van machtsgebruik geldt het omgekeerde.

- Omstandigheden die te maken hebben met een slechte verstandhouding tussen O en P, nopen tot confronterend machtsgebruik.

Deze, en soortgelijke andere oorzaak-gevolg-relaties, die uit het onderzoek naar voren gekomen zijn, kunnen gezien worden als elementen van de subjectieve sociaal-psychologische theorie, die mensen in de hoedanigheid van machtsgebruiker met zich meedragen.

deel 3 besluit

Hoofdstuk VIII. In het slothoofdstuk wordt vastgesteld, dat de resultaten van de onderzoeken in hoofdstuk VI en VII, geheel volgens de verwachting die in hoofdstuk V is uitgesproken, praktisch dezelfde indeling van machtsgebruik hebben opgeleverd, ondanks de verschillende indelingscriteria, die eraan ten grondslag lagen. Dit wordt opgevat als een bevestiging van hetgeen er in hoofdstuk V gesteld is over de werking van subjectieve sociaal-psychologische theorieën. Er wordt ingegaan op de implicaties die dit heeft voor de betekenis die men kan hechten aan de uitkomsten van FA- en MDS-onder-

---

* Het symbool O staat in de tekst voor degene die macht uitoefent, het symbool P voor degene op wie O's machtsuitoefening gericht is.

zoek.

Aangegeven wordt voorts hoe de vierdeling van machtgebruik, die het onderzoek heeft opgeleverd, kan bijdragen aan verbetering van het onderzoek van machtsprocessen.

Ook wordt er nog stilgestaan bij bepaalde patronen die zich aftekenen in de naar voren gekomen subjectieve sociaal-psychologische theorie van de machtgebruiker. Het gaat daarbij onder meer om bepaalde cycli van positieve feedback die in die theorieën besloten liggen, en die ertoe leiden dat machtgebruik veelal bestendigend werkt voor zowel goede als slechte intermenselijke verhoudingen. Gewezen wordt op de heuristische waarde daarvan voor theorie-ontwikkeling op het gebied van machtgebruik.